

Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών

Πρόγραμμα Ιερατικών Σπουδών

Γ' Εξάμηνο

Μάθημα: Χριστιανική Αγωγή

Διδάσκων: π. Γεώργιος Διαμαντόπουλος

11^η ΕΝΟΤΗΤΑ:

ΕΝΟΡΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ Γ'

Μ. Ράπτη, *Χριστιανική αγωγή και διδασκαλία* [Χριστιανοπαιδαγωγικές Μελέτες και Έρευνες, β' Περίοδος, 53], εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2017, σελ. 171 – 185

3. Ψυχαγωγία και χριστιανική αγωγή

3.1 Ποίηση και μουσική

Γενικά

Ποίηση, μουσική μπορούν να υπηρετήσουν χριστιανική αγωγή σε πολύ μεγάλο βαθμό:

στους τομείς συναισθηματικής ικανοποίησης/ευχαρίστησης και νοητικής/γνωστικής ανάπτυξης.

Τραγούδι (μουσική)

Το παιδί μέσα από το τραγούδι μπορεί:

α) να αφομοιώσει, να κατακτήσει γνώσεις

β) να απαλλαγεί από άσχημες συναισθηματικές καταστάσεις (άγχος, φόβο, ανία, μελαγχολία).

Ανέκαθεν η μουσική το σπουδαιότερο μέσο μόρφωσης ανθρώπινης ψυχής.

Αρχαιότητα: της απέδιδαν θεραπευτικές, εξημερωτικές ιδιότητες,

διότι οι μουσικοί ήχοι έχουν την ιδιότητα

– να διαμορφώνουν τα ευγενέστερα συναισθήματα του ανθρώπου,

– παράλληλα να καλλιεργούν τη μνήμη, τη φαντασία, τη σκέψη, την έκφραση

– και να ρυθμίζουν ακόμη και τη λειτουργία των αναπνευστικών οργάνων.

Κάθε δραστηριότητα των ενοριακών νεανικών συνάξεων είναι καλό να πλαισιώνεται από το τραγούδι και τη μουσική,

- που θα εκφράζουν τόσο με το περιεχόμενο όσο και με τον ήχο ανθρώπινες ανάγκες
- και θα ικανοποιούν ενδόμυχους πόθους και επιθυμίες.

Στις μέρες μας, που ο κανιβαλισμός, η αγριότητα των ανθρωπίνων ενστίκτων βρίσκονται σε έξαρση

είναι απαραίτητο περισσότερο από κάθε άλλη φορά

οι νέοι να γνωρίσουν την παραδοσιακή δημοτική, βυζαντινή, κλασική και σύγχρονη μουσική

που θα ημερώνει τα ήθη και θα κατευνάζει τα πάθη.

Ποίηση

Στη σύνδεση ποίησης με τον Θεό χρειάζεται προσοχή, ελλοχεύει κίνδυνος φανατισμού.

Στόχος:

- η κατανόηση θρησκευτικών εννοιών,
- να γεννηθούν υγιείς εθνικοί οραματισμοί,
- να προκύψει η ψυχική αγαλλίαση του παιδιού.

Οι νέοι με τα τραγούδια μπορούν να διδαχτούν ευχάριστα, χωρίς κόπο την αγάπη προς τον Θεό, τη φύση, την πατρίδα, τους γονείς και τους συνανθρώπους.

Μέσα από μία ποιητική σύνθεση, μπορεί

α) να ανακαλύψουν το ρόλο που θα κληθούν να παίξουν στη ζωή

και β) να κατανοήσουν τις υποχρεώσεις τους, τα δικαιώματα τα δικά τους και των άλλων.

Ακόμη η ποίηση μπορεί

να ξυπνήσει την έννοια του χρέους προς τον άλλο

και να δημιουργήσει ατμόσφαιρα αγάπης και ανθρωπιάς

Παπανούτσος: Η μεγαλύτερη προσφορά ποίησης, μουσικής, ζωγραφικής είναι η ανάπαυση της ψυχής,

διότι της χαρίζουν συγκίνηση, αισθητική ηδονή, και, κυρίως, τη μορφοποιούν.

Η ποίηση δίνει τη δυνατότητα στο παιδί να οικειοποιηθεί τον λόγο, το περιεχόμενο του έργου.

Πολλές φορές μαθαίνει περισσότερα από ό,τι με ένα κείμενο: η ποίηση συναρπάζει.

Γιάννης Βλαχογιάννης (*Μεγάλα Χρόνια, Λόγοι και Αντίλογοι*, Αθήνα 1930):

Ο ποιητής έχει μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων από ένα ιστορικό.

- Δίνει στα γεγονότα ποιητική και λυρική διάσταση,
- προκαλεί ανάλογα συναισθήματα,
- στέκεται πιο κοντά στα γεγονότα, γιατί τα απαλλάσσει από την αχλύ του μύθου.

Πολλοί πιστεύουν ότι στα τραγούδια του Εικοσιένα βρίσκουν την ουσία των γεγονότων

καλύτερα από τα ιστορικά κείμενα,

στα οποία η επεξεργασία του υλικού γίνεται κυρίως εγκεφαλικά.

Χρήστος Τζούλης (*Ποίηση και αγωγή*, Αργίνιο 1998):

Χαρακτηρίζει το δημοτικό τραγούδι ως σχολείο της ιστορίας και της αντοχής του γένους:

«Το δημοτικό τραγούδι είναι ο χειμαρρώδης μαστός που τρέφει το Γένος σε όλη τη δύσκολη πορεία του. Πυκνώνει μέσα στην ψυχή των Ελλήνων τα εθνικά βιώματα, τις καθαρές εθνικές μνήμες. Είναι μία συνεχής πάλη που περισσότερο μοχθεί, αγωνιά και αγωνίζεται σε ώρες δύσκολες, όπως είναι οι ώρες της δουλείας.»

Περαιτέρω μουσικές δραστηριότητες

Οι στόχοι της χριστιανικής αγωγής μπορούν να επιτευχθούν

όχι μόνο μέσα από τα ποικίλα τραγούδια,

αλλά και με τη συμμετοχή σε διάφορες μουσικές δραστηριότητες:

Οργάνωση ραδιοφωνικών εκπομπών, δημιουργία χορωδιών, διδασκαλία παραδοσιακών χορών, εκμάθηση μουσικών οργάνων, σύνθεση τραγουδιών, κατασκευή αναμνηστικών CD κ. ά.

3.2 Εκδρομές και κατασκηνώσεις

Εκδρομές

Μεγάλη η μορφωτική, παιδαγωγική αξία των εκδρομών:

ενεργοποιούνται παράλληλα οι ψυχικές λειτουργίες, και οι εμπειρικές, λογικές πρακτικές.

Στα πλαίσια της χριστιανικής αγωγής μεγάλη η συμβολή τους στην επίτευξη των στόχων της.

Με τις επισκέψεις (μονοήμερες, πολυήμερες) σε αρχαιολογικά μνημεία κλασικά και βυζαντινά,

σε προσκυνήματα εθνικά/θρησκευτικά,

σε μουσεία, σε πολιτιστικούς χώρους και φυσικές περιοχές,

όπου πλεονάζει η ομορφιά και η Χάρη του Θεού,

μπορεί

- να τονωθεί η πίστη,
- να διαμορφωθεί ο χαρακτήρας,
- να καλλιεργηθούν υγιείς διαπροσωπικές σχέσεις,
- να βιωθεί το μεγαλείο του Θεού
- και να γίνει πράξη το χριστιανικό μήνυμα.

Οι εκδρομές αποτελούν άριστη παιδευτική ευκαιρία χριστιανικής αγωγής,

όταν μεταξύ των άλλων παρέχεται στο παιδί και η δυνατότητα παρακολούθησης της Θείας Λειτουργίας

και της συμμετοχής στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.

Πολύ καλά οργανωμένες εκδρομές: μπορεί να βοηθήσουν

- στην απόκτηση πνευματικής γνώσης,
- στην εμπέδωση ιστορικών και θρησκευτικών εννοιών,
- στην άσκηση του σώματος, του πνεύματος και της ψυχής,
- στην ψυχαγωγία μέσα από τα κάθε λογής ψυχαγωγικά εφευρήματα για την ευχαρίστηση των μαθητών,

- στην επιτέλεση δημιουργικών και καλλιτεχνικών εργασιών (συλλογές, φωτογράφιση, ζωγραφική κ. ά.).

Το παιδί, στα πλαίσια μίας οργανωμένης εκδρομής, συνηθίζει

- να παρατηρεί, να ανακαλύπτει,
- να γνωρίζει και να συγκρίνει καταστάσεις

με ένα ευχάριστο τρόπο,

- να βιώνει την ωραιότητα της φύσης
- και να καλλιεργεί ποικίλα συναισθήματα.

Τα παιδιά μπορούν με τις μορφωτικές εκδρομές να ασκηθούν σε διάφορα είδη αγωγής (εκδρομική, μουσειακή, περιβαλλοντική αγωγή, αγωγή υγείας).

Μαθαίνουν:

- α) να σέβονται τους επισκεπτόμενους χώρους,
- β) να εμπλέκονται στο σύστημα των κοινωνικών κανόνων,
- γ) να αντιλαμβάνονται τα όρια μεταξύ της ελευθερίας και της πειθαρχίας
- δ) και να προετοιμάζονται για τον κόσμο των ενηλίκων.

Μέσα από την επίσκεψη των μουσείων βιώνουν την αξία της ησυχίας και της διακριτικότητας

και μαθαίνουν να περιεργάζονται και να μελετούν τα εκθέματα με προσοχή.

Επαφή με φύση βοηθά παιδιά

- να διαμορφώσουν περιβαλλοντική συνείδηση,
- να αποκτήσουν υγιεινούς τρόπους ζωής,
- να νιώσουν ότι είναι ένα μέλος του οικοσυστήματος,

που μπορεί να συμβάλει, μέσα από κατάλληλες συμπεριφορές,

στην καλύτερη λειτουργία του.

Οι παιδαγωγοί δεν πρέπει να ξεχνούν ότι οι εκδρομές, παράλληλα με την ψυχοπαιδαγωγική και μορφωτική τους διάσταση,

είναι επιπλέον ένα είδος διαλείμματος από την καθημερινή κόπωση,

είναι καλό να δίνεται στο παιδί η ευκαιρία να ξεκουραστεί,

να χαλαρώσει και να ανακουφιστεί από τους γρήγορους ρυθμούς της καθημερινότητας μέσα από ένα καλά σχεδιασμένο πρόγραμμα.

Κατασκηνώσεις

Και οι κατασκηνώσεις (λειτουργία κατά το καλοκαίρι) δίνουν τη δυνατότητα στα παιδιά

να ζήσουν για λίγες μέρες μακριά από την οικογένεια

σε μία κοινότητα ομηλίκων

με καθορισμένο ημερήσιο πρόγραμμα και συγκεκριμένους μορφωτικούς και παιδαγωγικούς στόχους.

Οι περισσότερες μητροπόλεις,

στα πλαίσια της άσκησης της χριστιανικής αγωγής,

εκτιμώντας την τεράστια μορφωτική δύναμη της κατασκηνωτικής ζωής,

διαθέτουν ιδιόκτητες εγκαταστάσεις στο βουνό ή στη θάλασσα

προκειμένου να παρέχεται στα παιδιά δυνατότητα αναψυχής, καλλιέργειας ικανοτήτων/δεξιοτήτων, ενεργού ζωής,

ανάπτυξης της κοινωνικότητας και βίωσης ηθικών και θρησκευτικών αξιών.

Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της κατασκηνωτικής ζωής,

τα παιδιά μπορούν

- να απολαμβάνουν τη χαρά της φύσης,
- να ικανοποιούν την ορμή για περιπέτεια,
- να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες,
- να γίνονται υπεύθυνα άτομα,
- να μαθαίνουν τη ζωή της οργάνωσης και του προγράμματος,
- να ζουν τη χαρά της δημιουργίας, της προσφοράς, του σεβασμού και της αγάπης προς τον άλλον,

καθώς και της επικοινωνίας με τον Θεό,

συμμετέχοντας στη μυστηριακή και λατρευτική ζωή.

Προσευχή, μελέτη Αγίας Γραφής, εξομολόγηση, Θεία Ευχαριστία, εκκλησιαστικές ακολουθίες, παρακλήσεις, περίπατοι, παιχνίδια, θέατρο, γιορτές, ψυχαγωγία, ζωγραφική, χειροτεχνία κ. ά.,

που περιλαμβάνει το πρόγραμμα κατά τη διάρκεια της κατασκηνωτικής περιόδου,

ανάλογα με τις ανάγκες των κατασκηνωτών/τριών,

είναι κάποιες δραστηριότητες που μπορούν να συμβάλλουν κατά τον καλύτερο τρόπο στη βίωση των χριστιανικών αληθειών.

Συνήθως με την κατασκηνωτική ζωή τα παιδιά ξεπερνούν πολλές δυσκολίες,

που αφορούν στον τρόπο οικείωσης της πίστης και της κατά Χριστόν ζωής,

μέσα από τον συνδυασμό της θεωρητικής χριστιανικής αγωγής με την πράξη.

Για την επιτυχία του κατασκηνωτικού θεσμού σημαντικό ρόλο παίζουν οι πνευματικοί και οι υλικοί παράγοντες

Πνευματικοί: Ο αρχηγός, οι ομαδάρχες, οι μάγειροι, ο διαχειριστής, ο γιατρός κ. ά.

Πρέπει σε κάθε τους κίνηση να εμπνέονται από τον μεγάλο Παιδαγωγό, τον Χριστό,

και να δημιουργούν μία ατμόσφαιρα δημοκρατική,

όπου θα βασιλεύει η αγάπη και ο σεβασμός

Η ύπαρξη σχολών στελεχών της κατασκήνωσης, θα μπορούσε, λ. χ.,

να βοηθήσει στην αποφυγή ερασιτεχνικών πρωτοβουλιών,

που δεν θα είχαν τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Υλικοί παράγοντες: Οι συνθήκες εγκατάστασης της κατασκήνωσης, το κλίμα, η ύπαρξη νερού, η φυσική ομορφιά, η επαρκής εδαφική έκταση, η κτιριακή, υδραυλική και ηλεκτρολογική υποδομή.

Κογκούλης:

Η έκταση της κατασκήνωσης πρέπει να είναι ανάλογη με τον αριθμό των κατασκηνωτών που φιλοξενούνται σε κάθε περίοδο:

Άλλες κατασκηνώσεις λειτουργούν στο βουνό, και άλλες στη θάλασσα.

Στην πρώτη περίπτωση το υψόμετρο υπολογίζεται μέχρι τα επτακόσια μέτρα.

Όπου και αν εγκατασταθεί η κατασκήνωση, επιβάλλεται να μην είναι μακριά από κάποιον οικισμό,

όπου θα προστρέχουν οι υπεύθυνοι για αντιμετώπιση εκτάκτων αναγκών.

Ο χώρος της κατασκήνωσης απαιτεί ένα μέρος αρκετά μεγάλο με λεία επιφάνεια,

προκειμένου αυτό να εξυπηρετεί λειτουργικές ανάγκες.

Εκτός από αυτό, αποτελεί εγκληματική ενέργεια η καταστροφή της φυσικότητας του εδάφους

με την επιχειρούμενη πολλές φορές ισοπέδωσή του.

Οι ανωμαλίες του εδάφους ελκύουν τον ενδιαφέρον των παιδιών.

4. Οικολογία και χριστιανική αγωγή

Εισαγωγή

Γενική προβληματική

Καθημερινά βιώνουμε έντονα τη μεγέθυνση του οικολογικού προβλήματος.

Καταστροφή της γης από τα ανώτατα σημεία ατμόσφαιρας μέχρι τα υπόγεια νερά,

από τη θάλασσα μέχρι τα πολύπλοκα οικοσυστήματα που ρυθμίζουν τις εποχές και τη ζωή.

Μόλυνση περιβάλλοντος, τρύπα όζοντος, φαινόμενο θερμοκηπίου, κλιματολογικές διαταραχές:

οι πιο συνηθισμένες καταστάσεις που γίνονται αντικείμενο συζητήσεων σε παγκόσμια κλίμακα.

Αύξηση οικολογικών οργανώσεων, δραστηριοτήτων σε επιστημονικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο,

με στόχο

- την αντιμετώπιση των ακραίων φαινομένων,
- τη διαμόρφωση οικολογικής συνείδησης
- και την ανάπτυξη συμπεριφορών και στάσεων με στόχο τη σωτηρία του περιβάλλοντος.

Η Εκκλησία δεν πρέπει να αδιαφορήσει για την επικρατούσα περιβαλλοντική κατάσταση

και δεν μπορεί να θεωρήσει το οικολογικό πρόβλημα μηδαμινής σημασίας, ξεκομμένο από την όλη ψυχοπνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου.

Στις σύγχρονες προκλήσεις, στα πλαίσια μιας αντιθρησκευτικής περιρρέουσας ατμόσφαιρας,

σχετικά με τη συμβολή του Χριστιανισμού στην οικολογική κρίση,

είναι αναγκαίο, μέσα από την άσκηση της χριστιανικής αγωγής,

να προβληθούν οι οικολογικές διαστάσεις της χριστιανικής πίστης και της ορθόδοξης παράδοσης.

Οι πρωτοβουλίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Εκκλησίας τα τελευταία χρόνια στην προστασία της φύσης

είναι καταλυτικές και σημαντικές για την εκ νέου ανακάλυψη της αλήθειας

για τη σχέση Θεού και δημιουργίας, ανθρώπου και κτίσης.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο ανακήρυξε από το 1989 την 1^η Σεπτεμβρίου κάθε έτους ως ημέρα προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος

και πρωτοστατεί στην οργάνωση ημερίδων, συμποσίων και συνεδρίων με παγκόσμια απήχηση,

σχετικά με την αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης.

Οικολογική κρίση ως θεολογικό πρόβλημα

Στα πλαίσια της χριστιανικής αγωγής η οικολογική κρίση:

θεολογικό πρόβλημα, αντιμετωπίζεται με τις αρχές μίας θεολογικής οικολογίας,

που εντάσσει τον κόσμο προοπτικά στο σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου.

π. Ιωάννης Ζηζιούλας, Μητρ. Περγάμου (†) σχετικά με το οικολογικό πρόβλημα:

ο άνθρωπος πρέπει να αλλάξει συμπεριφορά, νοοτροπία,

όσο δεν απαλλάσσεται από τον εγωκεντρισμό του και τον ευδαιμονισμό,

τόσο η οικολογική κρίση θα επιδεινώνεται.

Βαθύτερο αίτιο κρίσης: όχι απλά ηθικό, αλλά οντολογικό:

έχει σχέση με την αλλοίωση της ταυτότητας του ανθρώπου,

κυρίως την αποξένωσή του από το σώμα,

το οποίο από την εποχή του Πλάτωνα ήταν φυλακή του πνεύματος,

αργότερα, στην εποχή του Διαφωτισμού, κάτω από την κυριαρχία της νόησης.

Περγάμου Ιωάννης (†): «Με τα computers και το internet, ο μέγας και φοβερός κίνδυνος από τα επιτεύγματα αυτά δεν είναι μήπως μολυνθούν οι ψυχές των ανθρώπων από ανήθικες ιδέες και προγράμματα. Αλλά το ότι καταργείται σιγά-σιγά το σώμα ως όργανο νοήσεως, αφού σκεπτόμεθα, επικοινωνούμε, ψωνίζουμε ακόμη και ερωτευόμαστε χωρίς το σώμα, αυτό το μοναδικό όργανο που μας συνδέει με το φυσικό μας περιβάλλον και με τους άλλους. Το σώμα πλέον αδυνατεί να παρακολουθήσει τη νόηση και την πληροφόρηση, της οποίας η αύξηση είναι ραγδαία. Ο άνθρωπος ανέπτυξε τις νοητικές ικανότητες στην περίοδο κυρίως του Μεσαίωνα και εξής σε βάρος του φυσικού του περιβάλλοντος.»

Την ευθύνη της οικολογικής κρίσης την έχει

τόσο η θεολογία, που έδωσε λόγω του δυισμού, έμφαση στην ψυχή

όσο και η επιστήμη, που στηρίχτηκε κυρίως στη νόηση.

Το σώμα βασικός κρίκος μεταξύ αισθητών και νοητών,

βασικό μέσο κοινωνίας και επικοινωνίας.

Οικολογικά όπλα Εκκλησίας (Περγάμου Ιωάννης): η Θεία Ευχαριστία, ο Άσκητισμός.

Με το πρώτο βιώνεται η αξία του υλικού κόσμου, ως κόσμου του Θεού,

με το δεύτερο αποκαθαίρεται το σώμα από ό,τι το εμποδίζει να είναι όργανο κοινωνίας με τους άλλους,

με το φυσικό περιβάλλον, και με τον Θεό.

Γ. Μαντζαρίδης:

Πρωταρχική αιτία οικολογικού προβλήματος κατά την Εκκλησία:

υποδούλωση ανθρώπου, και μαζί με αυτόν όλης της κτίσης, στη φθορά και στον θάνατο,

αντίθετα με άλλους φορείς που προσπαθούν με την επιστήμη και την τεχνολογία

να ελέγξουν εξωτερικά την κατάσταση και να δημιουργήσουν ελπίδες σωτηρίας

σε μία αδιέξοδη πορεία.

Αυτονόμηση από τον Θεό, επιθυμία για αυτοθέωση

>> παράχρηση κόσμου.

Όλοι οι παράγοντες της οικολογικής κρίσης αποτελούν παράγωγα της προσπάθειας του ανθρώπου

να ικανοποιήσει την εγωκεντρική του διάθεση.

Μαντζαρίδης (*Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*): «Σήμερα ο άνθρωπος στρέφεται σχεδόν αποκλειστικά προς την ευκολία, την άνεση, την ευχαρίστηση, ενώ παράλληλα λησμονεί την αξία του μόχθου, της υπομονής και της θυσίας, που αποτελούν προϋποθέσεις για την ηθική και πνευματική καλλιέργεια και ανάπτυξή του. Επιδιώκει το χρήσιμο και το μετρήσιμο, ενώ αδιαφορεί για το πνευματικό, το ηθικό, ή ακόμα και για το αισθητικά ωραίο. Με τον τρόπο αυτό υποθάλπεται η μόλυνση του νου και ενισχύονται τα εμπαθή νοήματα και αισθήματα.»

Σύμφωνα με θεολογία περιβάλλοντος (διαμορφώνεται από τη χριστιανική παράδοση/διδασκαλία):

ο άνθρωπος κυριαρχεί στη φύση, αποτελεί μέρος της φύσης, την αγαπά και τη διαφυλάσσει.

Κάθε ανθρώπινη ενέργεια έχει συμπαντική διάσταση:

Ο ιερός Χρυσόστομος, τονίζοντας το αλληλένδετο ανθρώπου και φύσης, αναφέρει ότι οι προφήτες της Π. Διαθήκης,

σε περιπτώσεις που οι άνθρωποι τιμωρούνταν με φυσική καταστροφή,

ικέτευαν τον Θεό να τους ελεήσει επικαλούμενοι τη συνεπιφερόμενη άδικη κακοπάθεια των αλόγων ζώων (*Εἰς τοὺς ἀνδριάντας*, Γ', (δ'), PG 49, 52B).

Μέσα από τον γύρω κόσμο βιώνεται η θεία δύναμη και επιτυγχάνεται η γνωριμία με τον Θεό.

Ο Απόστολος Παύλος γράφει χαρακτηριστικά για τη φανέρωση του Θεού μέσα από τα κτίσματά του (Ρωμ. 1:20): «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἢ τε αἶδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης».

Ο υλικός κόσμος, μέσω του οποίου ο Θεός συντηρεί τη σωματική μας υπόσταση,

υποδεικνύει και το σωτήριο έργο του.

Τη σχέση της δημιουργίας με τη σωτηρία του ανθρώπου την ενισχύει η χρήση του υλικού κόσμου στα Άγια Μυστήρια, που είναι ο κατ' εξοχήν φορέας της σωτηρίας.

Μ' αυτόν τον τρόπο η εκκλησία δηλώνει την προέλευση του κόσμου από το δημιουργικό θείο θέλημα,

αλλά και τον προορισμό του να μεταμορφωθεί σε αφθαρσία.

Πατερική θεολογία και οικολογικό πρόβλημα

Ο πατερικός λόγος βοηθάει πολύ στην αποκατάσταση της σχέσης του ανθρώπου με την υπόλοιπη κτίση.

Η σοφία που διαποτίζει το σύμπαν μπορεί να οδηγήσει τον άνθρωπο να καταλάβει τη θέση του μέσα στον κόσμο.

Η πρόνοια του Θεού διαφαίνεται και στα πιο ασήμαντα όντα,

τίποτα δεν έχει γίνει χωρίς σκοπό

και τίποτα μέσα στο σύμπαν δεν έχει εγκαταλειφθεί στην τύχη του (Μ. Βασίλειος, *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον*, Ζ', 5, PG 29, 160Α-Β).

Η φύση χαρακτηρίζεται από τους Πατέρες ως μία ιεραρχία,

όπου το κάθε τι μπορεί να παίζει το δικό του ρόλο

για την εύρυθμη λειτουργία του σύμπαντος.

Βασικός γνώμονας για τη χρήση των υλικών αγαθών θα πρέπει να είναι μόνο η αναγκαιότητα,

διαφορετικά ανατρέπεται η τάξη και η αρμονία.

Κάποιοι εκμεταλλεύονται αλόγιστα τα υλικά αγαθά

και κάποιοι τα στερούνται παντελώς.

Κάποιοι προσκυνούν για θεό την ύλη

και κάποιοι χρησιμοποιούν τα αγαθά της δημιουργίας,
χωρίς καμία αναφορά στον Δημιουργό.

Ο Θεός παραχώρησε τα βασικά αγαθά σε όλους τους ανθρώπους (Ιερός Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Α΄ Τιμ. ΙΒ΄*, δ, PG 62, 563B-C· Γρηγόριος Θεολόγος, *Περὶ φιλοπτωχίας ΙΔ΄, ΚΕ΄*, PG 35, 889C).

Τα ζώα είναι οι καλύτεροι κήρυκες της σωστής χρήσης των αγαθών.

Ο Μ. Βασίλειος (*Εἰς τὴν Ἑξαήμερον, Ζ΄*, 3-4, PG 29, 156A-B) αναφέρει ότι τα ψάρια αρκούνται στα μέρη που τους καθορίστηκαν

και τα θαλασσινά θηρία περιορίζονται στα βάθη και αποφεύγουν να πειράξουν παραθαλάσσια χωριά,

σε αντίθεση με τους ανθρώπους που προσθέτουν σπίτι πάνω σε σπίτι και χωράφι δίπλα σε χωράφι

και σωρεύοντας πλουτίζουν σε βάρος του πλησίον.

Η σωστή χρήση των πραγμάτων διακρίνεται

για την απλότητα, τον αυτοπεριορισμό και την έλλειψη κτητικής διάθεσης.

Ο κόσμος δημιουργήθηκε «καλά λίαν»,

προορίζεται για τη δόξα του Θεού μέσα από μία ανθρώπινη διαχείριση εύλογη, ευχαριστιακή και δοξολογική.

Κατά τον Μάξιμο Ομολογητή (*Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, Α΄*, NB΄, PG 90, 981B) οι σχέσεις των ανθρώπων εξαρτώνται

από τη διαχείριση των υλικών αγαθών,

γινόμαστε καλοί ή κακοί ανάλογα με τον τρόπο χρήσης των πραγμάτων.

Ανθρωπομονιστική σχέση ανθρώπου και υπόλοιπης κτίσης (ο άνθρωπος και τα συμφέροντά του έχουν μόνο ουσιαστική αξία)

>> δημιουργία οικολογικού προβλήματος

πρέπει να αναθεωρηθεί.

Πατέρες: ο άνθρωπος μύστης και γνώστης του ορατού κόσμου, αλλά και βασιλιάς.

Γρηγόριος Νύσσης (*Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, Β΄*, PG 44, 132D, Δ΄ PG 44, 136B-C, Ε΄, PG 44, 137C):

δημιουργία κόσμου = παλάτι στο οποίο βασιλεύει ο άνθρωπος.

Βασιλεία ανθρώπου όχι απόλυτη: συνταγματική μοναρχία, περιορίζεται από το σύνταγμα της δημιουργίας.

Ο βασιλιάς είναι προορισμένος να χαίρεται τον κόσμο με τέτοιο τρόπο, ώστε να γνωρίζει τον Δημιουργό μέσα από αυτό.

Πλασμένος κατ' εικόνα του Δημιουργού, ντυμένος με την πορφύρα της αρετής,

σκήπτρο της αθανασίας και το στέμμα της δικαιοσύνης.

>> Έχει προικιστεί από τον πλάστη με ορισμένα χαρακτηριστικά δικά Του,

νους, λόγος και κυρίως την αγάπη.

Αν λείπει η αγάπη, παραμορφώνεται η θεϊκή εικόνα και το βασιλικό κτίσμα παύει να είναι βασιλικό.

Ισαάκ Σύρος (Όμιλία 81):

«Καρδία ἐλεήμων ἐστὶ καὖσις

ὕπὲρ πάσης τῆς κτίσεως,

ὕπὲρ ἀνθρώπων

καὶ τῶν ὀρνέων

καὶ τῶν ζώων

καὶ τῶν δαιμόνων

καὶ ὑπὲρ παντὸς κτίσματος.

Καὶ ἐκ τῆς μνήμης αὐτῶν καὶ τῆς θεωρίας

ρέουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ δάκρυα.

Καὶ ἐκ τῆς πολλῆς καὶ σφοδρᾶς ἐλεημοσύνης

καὶ συνεχούσης τὴν καρδίαν

καὶ ἐκ τῆς πολλῆς καρτερίας

σμικρύνεται ἡ καρδία αὐτοῦ

καὶ οὐ δύναται βαστάσαι ἢ ἀκοῦσαι ἢ ἰδεῖν

βλάβην τινὰ ἢ λύπην μικρὰν

ἐν τῇ κτίσει γινομένην.

Διὰ τούτο

ὕπὲρ τῶν ἀλόγων

καὶ ὕπὲρ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας

καὶ ὕπὲρ τῶν βλαπτόντων αὐτῶν

ἐν πάσῃ ὥρᾳ εὐχὴν μετὰ δακρύων προσφέρει

τοῦ φυλαχθῆναι αὐτοὺς καὶ ἰλασθῆναι αὐτούς.

Ὅμοίως καὶ ὕπὲρ φύσεως τῶν ἐρπετῶν

ἐκ τῆς πολλῆς ἐλεημοσύνης

τῆς κινουμένης ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ

ἀμέτρως κατὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ».

«καρδία ελεήμων εἶναι μία καρδία που καίγεται για ολόκληρη την Κτίση, για τους ανθρώπους, για τα ὄρνια, για τα ζῶα, για τους δαίμονες και ὅλα τα κτίσματα. Με την ανάμνηση και τη θέα τους τρέχουν ἀπὸ τα μάτια του ἀνθρώπου δάκρυα. Απὸ την πολλή και σφοδρή ἀγάπη που συνέχει την καρδιά του δεν μπορεῖ να ἀνεχθεῖ ἢ να ἀκούσει ἢ να δει κάποια καταστροφή ἢ κάποια μικρὴ λύπη να γίνεῖ μέσα στην κτίση. Γι' αὐτό και για τα ἀλόγα ζῶα και για τα ἐρπετά και για τους ἐχθροὺς τῆς ἀληθείας και για αὐτοὺς που τον βλάπτουν κάθε στιγμή προσφέρει προσευχή με δάκρυα για να τους διαφυλάξει και να τους ἐλεήσει ο Θεός»

4.1 Περιβαλλοντικές δραστηριότητες στα πλαίσια τῶν ἐνοριακῶν νεανικῶν συνάξεων

Μέσα ἀπὸ το μάθημα και τις δραστηριότητες που πραγματοποιοῦνται στα πλαίσια τῆς ἐνοριακῆς κατῆχησης

μπορεῖ να ἀναπτυχθεῖ υγιὴς περιβαλλοντικὴ συνείδηση,

υπεύθυνη, δημιουργικὴ σχέση με το περιβάλλον.

Ὅπως εἶδαμε:

Ο σεβασμὸς, η ευχαριστιακὴ, σωτηριολογικὴ χρῆση τῆς κτίσης:

μία ἀπὸ τις κεντρικὲς ἀλήθειες τῆς ορθόδοξης παράδοσης,

που πρέπει να ἀποτελεῖ τὴ συνιστώσα κάθε ἐκκλησιαστικοῦ λόγου, κάθε δραστηριότητας του Χριστιανοῦ.

Ανάγκη συνειδητοποίησης σημασίας φύσης

Απαραίτητη η συνειδητοποίηση ότι η φύση είναι το σπίτι του ανθρώπου, έχει υποχρέωση φροντίδας, προστασίας, καλλωπισμού του.

Γ. Μαντζαρίδης (*Χριστιανική Ηθική*): «Το φυσικό περιβάλλον είναι το ευρύτερο σώμα του ανθρώπου. Είναι η σάρκα που τον τρέφει και τον στηρίζει, αλλά ταυτόχρονα αυτή που χρειάζεται τη φροντίδα και τη στοργή του.»

Φύση = προϊόν της αγάπης του Θεού για τον άνθρωπο,
με αποτυπωμένη την αιωνιότητα, τη δύναμη, την αγαθότητα, τη σοφία και την ομορφιά Του,

κατασκευασμένη «καλά λίαν» (*Γένεσις*, 1:31),

γεμάτη από χρώματα, σχήματα και αρώματα,

σύμφωνα με τη Θεία αισθητική.

Κάθε καταστροφή του περιβάλλοντος αποτελεί υπέρτατη αχαριστία, ανοησία και προσβολή προς τον Δωρεοδότη Θεό.

Ανάγκη γνωριμίας με τη φύση

Βασική προϋπόθεση σεβασμού της φύσης: **Η γνωριμία με τη φύση.**

Στα πλαίσια των νεανικών συνάξεων αυτό μπορεί να γίνει καθημερινός στόχος.

Τα παιδιά μέσα από:

τον λόγο, την εικόνα, τη μουσική, την επίσκεψη ή την εκδρομή, τη δενδροφύτευση, τη συμμετοχή στον καλλωπισμό του αύλειου χώρου, κ. ά.,

μπορούν να θαυμάσουν τη σοφία του Θεού,

να γνωρίσουν την αρμονία της φύσης, την ποικιλία της χλωρίδας και της πανίδας, τα αίτια της καταστροφής, τους κινδύνους που απειλούν το οικοσύστημα και τη θέση του ανθρώπου μέσα στο σύμπαν.

Μόρισον (Αμερικανός επιστήμονας): «Αν ο γήινος φλοιός ήταν 3 μέτρα παχύτερος θα έπαυε να υπάρχει οξυγόνο στην ατμόσφαιρα, πράγμα που θα καθιστούσε αδύνατη τη διαβίωση των ζώων, επειδή το οξυγόνο θα είχε καταναλωθεί στο σχηματισμό των πετρωμάτων. Αν ο ωκεανός ήταν λίγα μέτρα πιο βαθύς, το διοξείδιο του άνθρακα και το οξυγόνο θα είχαν

ολοκληρωτικά διαλυθεί μέσα στο νερό. Αν η ατμόσφαιρα ήταν αραιότερη, οι μετεωρίτες που φθάνουν στον πλανήτη μας θα έπεφταν στο έδαφος και θ' άναβαν παντού πυρκαγιές».

Πρόνοια, σοφία Θεού: φαίνεται καθαρά και στα πιο ασήμαντα πράγματα:

αυτό είναι καλό να βιώνουν καθημερινά τα παιδιά για να δοξολογούν τον Δημιουργό

και να διαμορφώνουν συμπεριφορές σχέσης με τη φύση και με τον Θεό.

Μέγας Βασίλειος (*Εἰς τὴν Ἑξαήμερον*, Ζ', 5, PG 29, 160A-B):

Ο σκαντζόχοιρος ξέρει από ποια τρύπα να βγει,

ανάλογα με την κατεύθυνση του ανέμου.

Ο αχινός ξέρει με βεβαιότητα πότε θα κάνει θύελλα και αμέσως προσκολλάται στο κάτω μέρος ενός βράχου για να μην τον παρασύρουν τα κύματα,

δεν χρειάζεται να τον προειδοποιήσει κάποιος αστρολόγος ή Χαλδαίος, αλλά το γνωρίζει μόνος του.

Συμμετοχή σε περιβαλλοντικά προγράμματα

Συμμετοχή του παιδιού σε **περιβαλλοντικά προγράμματα** (με τη βιωματική μέθοδο ως την πλέον κατάλληλη)

το βοηθά

- να εμπλακεί άμεσα με τη μελετώμενη πραγματικότητα.
- Του παρέχει δυνατότητα να βιώσει το ζήτημα που ερευνά,
- να το κατανοήσει,
- να το εκτιμήσει,
- να προβάλει το δημιουργικό στοχασμό του
- και να ζήσει ανάλογα συναισθήματα, ιδέες, αξίες, συμπεριφορές.

Η παρακάτω μαρτυρία (Χριστιανική Ένωση Εκπαιδευτικών Λειτουργών, *Η ψυχαγωγία ως παιδαγωγικόν πρόβλημα*, Αθήναι 1968) δηλώνει χαρακτηριστικά την επίδραση που ασκούν στη μετέπειτα ζωή οι παιδικές εμπειρίες από την επαφή με τη φύση:

«Δεν θα ξεχάσω τους βραδινούς περιπάτους με τον αείμνηστο δάσκαλο του χωριού μου. Δεν μας άφηνε να μιλάμε για ν' απολαύσουμε τη νυχτερινή γαλήνη στην εξοχή, και να θαυμάσουμε την αστροφεγγιά, και

μετά από μερικά λεπτά σιγής, είχε κάτι να μας πει για το μεγαλείο του Δημιουργού και κλείναμε μ'έναν όμορφο ύμνο. Γυρίζαμε στο σπίτι ενθουσιασμένοι και αργούσε να μας πάρει ο ύπνος, γιατί οι πόθοι μέσα μας φτέρωναν για τους όμορφους κόσμους που ήξερε ο δάσκαλος να μας ανοίγει.»

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Αγωγής και Ευαισθητοποίησης (Κ.Π.Α.Ε.)
Αρχιεπισκοπής Αθηνών

Αξιέπαινη η προσπάθεια της Αρχιεπισκοπής Αθηνών, σχετικά με την ίδρυση του Περιβαλλοντικού Κέντρου στη Βουλιαγμένη (<https://neotita.gr/%CE%BA%CE%AD%CE%BD%CF%84%CF%81%CE%BF-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CF%85/>).

Περιβαλλοντικά προγράμματα όπως:

«Τα φυτά στη λατρεία της Εκκλησίας», «Γνωρίζω τον Ορθόδοξο Ναό», «Δημιούργημα το Κόσμημα του Θεού», «Κάτω στο γιαλό, κάτω στο περιγιάλι», «Τσαλαπετάγματα»,

έχουν σκοπό να ευαισθητοποιήσουν τους μαθητές,
να κατανοήσουν το ενδιαφέρον της Εκκλησίας για τον υλικό κόσμο,
τη σχέση του ανθρώπου με τα φυτικά και ζωικά οικοσυστήματα,
καθώς και τα προβλήματα που δημιουργούνται από την αλόγιστη και
εγωκεντρική παρέμβασή του.

Η βιωματική προσέγγιση ζητημάτων που αφορούν
το περιβάλλον και τη βιώσιμη ανάπτυξη,
την καλλιέργεια δεξιοτήτων και ικανοτήτων μέσα

- από την ενεργό συμμετοχή του παιδιού στην υλοποίηση των προγραμμάτων,
- τον επανακαθορισμό των σχέσεών του με το περιβάλλον και τον Δημιουργό,
- την ικανότητα έρευνας των φαινομένων,
- την αναζήτηση των πραγματικών αιτιών του οικολογικού προβλήματος,

- την επιλογή δυνατών λύσεων,
- τη συμμετοχή στη λήψη και στην εκτέλεση των αποφάσεων,

είναι κάποιοι από τους γενικούς και ειδικούς στόχους των Προγραμμάτων του Περιβαλλοντικού Κέντρου.

Ανάγκη συνειδητοποίησης εύρους οικολογικής συνείδησης

Σημαντική η συνειδητοποίηση από τους μαθητές (στα πλαίσια της άσκησης χριστιανικής αγωγής)

ότι η οικολογική συνείδηση της Ορθοδοξίας
δηλώνεται και βιώνεται σε κάθε έκφραση της χριστιανικής ζωής,
από τους ύμνους, τη διδασκαλία, την τέχνη, τις ακολουθίες και κυρίως
από τα μυστήρια.

Παράδειγμα: αρχιτεκτονική Ορθοδόξου ναού

Χρήσιμη η συνειδητοποίηση ότι ο Ορθόδοξος ναός δεν επιβάλλεται
στον φυσικό περίγυρο,

όπως συμβαίνει με τον γοτθικό ναό, ο οποίος τείνει να διασχίσει τον
ουρανό,

αλλά ότι συνδέεται μαζί του,

τον αναδεικνύει και τον σκεπάζει, όπως ο Θεός «ἔκλινε οὐρανοὺς καὶ
κατέβη».

Οικουμενικός Πατριάρχης (σε μήνυμά του στην Ακαδημία Αθηνών για
την οικολογική κρίση και την αντιμετώπισή της, 03/02/2010):

Μέσα στον Ναό, «τα πάντα πεπλήρωται φωτός, οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ
τὰ καταχθόνια»

και ακούγεται ο ύμνος «έορταζέτω ἡ κτίσις» για να δηλωθεί με
πανηγυρικό τρόπο

η οικολογική συνείδηση της Ορθοδοξίας.

Αυτή η συνείδηση κορυφώνεται με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.

Στην ιερή στιγμή του καθαγιασμού των Τιμίων Δώρων,

ο άρτος και ο οίνος, τα δώρα της υλικής κτίσης,

θα ανυψωθούν με τα χέρια του ιερέα εκ μέρους όλης της Εκκλησίας

για να επιστραφούν πάλι στον δωρητή Δημιουργό,

«τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα».

Αυτή είναι η κατ' ἐξοχήν οικολογική στιγμή της Εκκλησίας,
όπου φαίνεται ότι ο υλικός κόσμος είναι δώρο και όχι δικαίωμα.

Αυτή η προσφορά επιστρέφεται στους ανθρώπους μέσα από τη Θεία Κοινωνία.

Με τη συμμετοχή των Χριστιανών στο κοινό Ποτήριο πλήττεται στη ρίζα του ο ατομισμός

που συντηρεί και συνοδεύει την οικολογική κρίση.

Από αυτόν γεννιέται η απληστία, ο καταναλωτισμός και ο ευδαιμονισμός,

που αποτελούν τα κύρια αίτια του οικολογικού προβλήματος.

Ανάγκη συνειδητοποίησης ευχαριστιακού και δοξολογικού χαρακτήρα χρήσης υλικών αγαθών

Επίσης, από τους μαθητές πρέπει να βιώνεται

ότι η χρήση των υλικών αγαθών έχει ευχαριστιακό και δοξολογικό χαρακτήρα,

είναι συνέχεια της Θείας Λειτουργίας έξω από τον Ναό.

Τα αγαθά που δώρισε ο Θεός στον άνθρωπο:

έχουν σκοπό κάλυψη ανθρωπίνων αναγκών, να γίνουν ανακούφιση του πλησίον, μέσον επικοινωνίας με τον Θεό και τον συνάνθρωπο.

Συμμετοχή παιδιών σε δραστηριότητες συλλογής/διανομής αγαθών πρώτης ανάγκης για ανακούφιση εμπερίστατων αδελφών,

στα πλαίσια του φιλανθρωπικού έργου ενορίας,

>> συμβάλλει στη διαμόρφωση στάσεων και συμπεριφορών,

που θα εξυπηρετούν τον σκοπό της δημιουργίας του υλικού κόσμου.

Μέσα από ιστορίες αγίων που εξημέρωναν άγρια ζώα, συνεργάζονταν και συνυπήρχαν με αυτά,

τα παιδιά μπορούν να κατανοήσουν

ότι η σχέση με τα κτίσματα περνά πάντα μέσα από τη σχέση με τον Θεό και ότι η αγάπη για τον Κτίστη συμπεριλαμβάνει όλα τα κτίσματα.

Στο βιβλίο της Ελισάβετ Θεοκρίτοφ, *Οικοσύστημα και ανθρώπινη κυριαρχία*,

αναφέρονται πολλές περιπτώσεις αγίων που κυριάρχησαν στα άλογα ζώα και τα άψυχα κτίσματα,

καθώς και ζώων που κατέφυγαν για θεραπεία στους αγίους,

ανάλογα με τον βαθμό που οι άγιοι είχαν ενδυθεί τον Νέο Αδάμ.

Δεν μπορεί κάποιος να λέει ότι αγαπά τον Θεό,

αλλά παράλληλα εκμεταλλεύεται και καταστρέφει προς ίδιο όφελος

αυτά που δημιούργησε ο Θεός για όλο τον κόσμο.

Μία συζήτηση λ. χ. για το σύγχρονο κυνήγι,

που πολλές φορές είναι παράνομο και γίνεται μόνο για διασκέδαση

και όχι για την κάλυψη βιοτικών αναγκών

ή οι δραστηριότητες γνωριμίας με το ζωικό βασίλειο,

θα ωφελούσαν τα παιδιά να αναθεωρήσουν τη σχέση τους με τα ζώα

και να κατανοήσουν ότι το καθετί έχει τη δική του θέση μπροστά στον Θεό,

το δικό του χώρο στην κτίση.

Ο π. Αμφιλόχιος της Πάτμου έλεγε χαρακτηριστικά:

«Αγάπησε τον Ένα, να σε αγαπούν και τα θηρία»

και ο άγιος Σιλουανός:

«... κάθε άσκοπη βλάβη που προκαλείται στα κτίσματα είναι αντίθετη προς τον νόμο της Χάριτος»

Ανάγκη αυθεντικής συνάντησης με πλησίον και περιβάλλον

Η συνάντηση του ανθρώπου με τον πλησίον ή γενικά με τον κόσμο που τον περιβάλλει

μπορεί να είναι συνάντηση δουλείας ή ελευθερίας.

Παπαπέτρου (Η συνάντησις ως δουλεία, *Θεολογία*, 1967): Η αυθεντική συνάντηση είναι γεγονός αλήθειας.

Όταν η συνάντηση με τον πλησίον είναι γεγονός αλήθειας,

τότε η συνάντηση είναι συνάμα συνάντηση του Θεού,
δηλαδή επιτέλεση της ελευθερίας του ανθρώπου.

Τον άλλο τον συναντά αυτός που επιτελεί το αγαθό.

Η μη αυθεντική σχέση είναι σχέση δουλείας, ενώ η αγιότητα είναι υπέρβαση κάθε ενδοκοσμικής εξάρτησης.

Το οικολογικό πρόβλημα θα έχει χτυπηθεί στη ρίζα του,

όταν ο άνθρωπος κατανοήσει τη σχέση ελευθερίας με τον Θεό και την κτίση,

όσο ο ατομισμός, ο ευδαιμονισμός, η άλογη εκμετάλλευση του πλησίον και του υλικού κόσμου,

η ικανοποίηση του εγωισμού και των παθών

θα έχουν τον κύριο λόγο στην ανθρώπινη πορεία,

ο άνθρωπος θα φαίνεται προσωρινά ότι ευημερεί,

συγχρόνως όμως θα βιώνει τις συνέπειες της δουλικής σχέσης με το περιβάλλον

και τη συνεχή απειλή μιας ενδεχόμενης καταστροφής.